

Gönderim Tarihi: 21.02.2023

Kabul Tarihi: 29.03.2023

ARİSTOKRATİK ROMA CUMHURİYETİNDE POLİTİK BİR ORGAN: COMİTİA CENTURİATA

A Political Body in the Aristocratic Roman Republic: Comitia Centuriata

Defne YILMAZCAN

Dr. Eskiçağ Tarihi

Dfne1212@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3381-6965

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Bu çalışmada Roma Cumhuriyet döneminin en önemli kurumlarından biri olan Comitia Centuriata Meclisi'nin ortaya çıkışından kaldırılışına değin olan süreçte geçirdiği değişim ve dönüşümler irdelenmiştir. Roma Cumhuriyetinde, halkın yönetime dâhil edilmesine rağmen asıl güç patrici denilen soylu sınıfın tekelindedir. Bu yönetim şeklinde pleb denilen sınıf ise sınırlı haklara sahip olan kesimi temsil etmektedir. Fakat Cumhuriyet idaresinin zamanla gelişmesi ve ayrıca patrici-pleb mücadeleleri neticesinde halkın yönetime daha etkin olarak katılması amacıyla halk meclisleri kurulmuştur. Krallık Devrinden itibaren görülen bu halk meclislerinden ilki Comitia Curiata Meclisidir. Dönemin en önemli kurumu olan Comitia Curiata Meclisi Cumhuriyet dönemi ile birlikte yerini Comitia Centuriata Meclisi'ne bırakmıştır. Başlangıçta antidemokratik bir meclis olarak ortaya çıkan Comitia Centuriata Meclisi zamanla daha demokratik bir yapıya kavuşmuştur. Comitia Centuriata Meclisi'nin kökeni Krallık devrine kadar uzanmaktadır. Bu dönemde askeri bir zemine oturtulan Centuriata Meclisi servet esasına göre oluşturulmuş bir halk meclisidir. Cumhuriyetin erken dönemlerinde birçok yetkiye sahip olan bu meclis, İmparatorluk döneminden itibaren eski önemini ve işlevselliğini kaybetmiş ve İS I. yüzyılda kaldırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Roma Cumhuriyeti, Patrici, Centuria, Comitia Centuriata.

Abstract

In this study, the changes and transformations that the Comitia Centuriata Assembly, one of the most important institutions during the Roman Republican period, went through in the process from its emergence to its abolition were examined. In the Roman Republic, although the people were included in the administration, the real power was monopolized by the noble classes called patricians. In this form of government, the class called plebs represents the section with limited rights. However, as a result of the development of the Republican administration over time and also the patrician-pleb struggles, people's assemblies were established in order for the people to participate in the administration more effectively. The first of these public assemblies, which have been seen since the Kingdom Era, is the Comitia Curiata Assembly. The most important institution of the period, the Comitia Curiata Assembly, was replaced by the Comitia Centuriata Assembly with the Republican period. The Comitia Centuriata Assembly, which emerged as an anti-democratic assembly at the beginning, gained a more democratic structure over time. The origin of the Comitia Centuriata Assembly dates back to the Kingdom period. In this period, the Centuriata Assembly, which was placed on a military basis, is a people's assembly formed on the basis of wealth. This assembly, which had many powers in the early periods of the Republic, lost its former importance and functionality since the

Imperial period and was abolished in the 1st century AD.

Keywords: *Roman Republic, Patrician, Centuria, Comitia Centuriata*

1. GİRİŞ

Günümüz dünyasının şekillenmesinde önemli bir yere sahip olan Antik Roma uygarlığı Batı Uygarlığının temel yapı taşlarından biridir. Efsanevi bilgilere göre kuruluşu İÖ 753 yılına tarihlendirilen Antik Roma uygarlığı özellikle politik ve hukuki kurumları ile öne çıkmaktadır. Roma devletinin politik sisteminin ayrılmaz bir unsuru olan bu kurumlar ise mevcut siyasal rejime göre değişiklik göstermektedir. Kuruluş yıllarında krallık idaresinin mevcut olduğu Roma siyasal sistemi İÖ 509 yılından itibaren Cumhuriyet rejimine geçilmesi ile birlikte birçok yeni kuruma kavuşmuştur. Aslında söz konusu olan bu kurumlar yeni bir idari rejim olarak ortaya çıkan Cumhuriyet devrinin karakteristiğidir. Çünkü Roma Cumhuriyeti kendine özgü ve günümüz anlamından oldukça farklı bir yönetim şekli olarak belirmiştir. Başlangıçta aristokratik bir karaktere sahip olan ve dolayısıyla bu yönüyle günümüz cumhuriyetinden ayrılan Roma Cumhuriyetinin kendine özgü bir yönetim biçimi ve çeşitli kurumları vardır. Bu kurumlardan biri de Danışma Meclisi olarak bilinen Comitia Centuriata Meclisidir.

Roma Cumhuriyeti döneminin kuşkusuz en önemli kurumlarından biri olan Comitia Centuriata Meclisi'nin kökeni krallık devrine kadar uzanmaktadır. İS 1. yüzyıla değin varlığını sürdüren ve kökenlerinin Krallık döneminde olduğu varsayılan Comitia Centuriata Meclisi Cumhuriyet idaresinin kurulmasıyla birlikte birincil bir meclis olarak öne çıkmıştır. Bu dönemden itibaren karar ve yetki mercii olarak kullanılmaya başlanan Comitia Centuriata Meclisi'nin devlet idaresindeki rolü ve yetkileri genişletilmiştir. Erken dönemlerdeki işlevi hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığımız Comitia Centuriata Meclisi'nin Cumhuriyet devrinden itibaren oldukça işlevsel bir yapıya kavuştuğu bilinmektedir. Kurulduğu dönemden itibaren birçok yetkiyi tekelinde bulunduran Comitia Centuriata Meclisi, konsüller ve praetorlar gibi mühim memurları seçer, savaş ve barış müzakerelerini yapar, antlaşmaları onaylar veya reddederdi. Ayrıca ceza davalarında ölüm cezasına karşılık temyiz mahkemesi olarak kullanılmaktaydı. Askeri bir karaktere sahip olan Comitia Centuriata Meclisi timokratik bir meclistir. Kişinin sahip olduğu serveti esas alan bu mecliste özellikle mülk sahibi olan şahıslar söz sahibidir. Kuruluş aşamasında çok fazla bir değişiklik göstermeyen ve imtiyazın varlıklı kesimin elinde bulunduğu Comitia Centuriata Meclisi, Cumhuriyet döneminden itibaren değişmeye başlamıştır. Cumhuriyet

yönetimi ile birlikte daha demokratik bir meclis olarak dönüşen Comitia Centuriata Meclisi'nin bu dönüşümünde imtiyazı elinde bulunduran patrici sınıfı ile sınırlı haklara sahip olan plebler arasında meydana gelen mücadeleler etkili olmuştur. Fakat zamanla politik ve toplumsal koşulların değişmesiyle birlikte Comitia Centuriata Meclisi'nin işlevi de değişmiştir. Bu değişim ise kademeli olarak gerçekleşmiştir. Kuruluşundan kaldırılışına değin çeşitli dönemlerde çeşitli dönüşümler geçirmiş olan Comitia Centuriata Meclisi İmparatorluk dönemiyle birlikte kaldırılmıştır. Comitia Centuriata Meclisi'nin kuruluş ve ortadan kaldırılışında dönemin sosyo-politik koşulları etkili olmuştur.

2. POLİTİK VE TOPLUMSAL BAĞLAM

Krallık idaresinin yıkılmasıyla kurulan ve aristokratik bir niteliğe sahip olan Roma Cumhuriyeti İÖ 509-27 yılları arasına tarihlenmektedir (Barrow, 2002, s. 18). İÖ 509 yılında krallık sistemin kaldırılarak yerine konsüllüğün getirilmesiyle birlikte Roma Cumhuriyeti dönemi başlamıştır (Eutropius, Roma Tarihinin Özeti, 1. 1). Romalıların Cumhuriyet sistemini kurmalarında etkili olan iki temel neden bulunmaktadır. Bunlardan ilki, halkın söz sahibi olduğu bir sistem yaratmak, ikincisi ise iktidarın tek bir kişinin tekelinde olmasını önlemek ve devletin gücünü birkaç kişi ve grup arasında bölüştürmektir. Aristokratik bir karaktere sahip olan Roma Cumhuriyetinde, Yunan demokrasilerinde olduğu gibi, kadımların, yabancıların ve kölelerin yönetimde söz hakkı yoktur (Nardo, 1947, s. 24). Roma Cumhuriyetinin özelliği, yüksek devlet memurlarının (magistratus), bir seneliğine ve çift olarak tayin edilmesidir. Roma'da kralların devrilip Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte devlet, her yıl patricius arasından seçilen –başta “praetor” sonrasında konsül” adı verilen- iki yüksek magistratus tarafından idare edilmekteydi (Ryan, 1998, s. 142).

En önemli vazifesi askeri alandaki emretme kudretini (imperium) kullanarak asker toplamak olan konsüller, savaş esnasında ordu komutanlığı yapar, savaş vergilerini toplar ve devletin diğer işleriyle ilgilenirdi (Bosch, 2020, s. 21-29). Konsüllerin yanında, cezai işlere bakmakla ve devlet hazinesini idare etmekle sorumlu olan ve questor denilen iki yardımcı bulunmaktaydı. Ayrıca olağanüstü durumlarda devletin başına altı aylığına diktatör denilen bir memur atanmaktaydı (Allen, 1962, s. 35). Roma Cumhuriyetinde, krallık döneminde kurulmuş olan Danışma Meclisi niteliğindeki Senato ve Halk Meclisi olarak bilinen Comitia Curiata gibi kurumların yanı sıra yeni meclisler de görülmektedir (Bosch, 2020, s. 21-29). Bu dönemde, tüm halkın yönetime daha etkin olarak katılması sağlanmış ve özellikle halk meclislerinin sayısı ve yönetimdeki önemi

artmıştır (Çelebican, 1997, s. 23).

Roma Cumhuriyetinin kurulmasıyla birlikte ortaya çıkan meclislerden biri olan Comitia Centuriata Meclisi Roma devletinin en önemli siyasi kurumlarından biridir. Comitia Centuriata Meclisi beş yüzyılı aşkın bir süre varlığını sürdürmüştür (Forsythe, 2007, s. 24). İS 1. yüzyıla değin yürürlükte kalan bu meclisin kurulması reform niteliğinde bir yenilik olarak kabul görmektedir (Viglietti, 2018, s. 39). Comitia Centuriata Meclisi'nin ortaya çıkışı kral Servius Tullius dönemine (İÖ 578-535) değin uzanmaktadır (Smith, 1927, s. 173). Üstelik meclisin kuruluşunu Servius Tullius'a maleden görüşler de bulunmaktadır (Appianus, Romanarum Historiarum, Lib: LIX). Bu bilgiye ihtiyatlı yaklaşmakta fayda vardır (Bosch, 2020, s. 37). Ancak kesin olan şudur ki: Comitia Centuriata Meclisi, krallık döneminde teşkilatlanmış, fakat Cumhuriyet döneminde faaliyete geçebilmiştir (Umur, 1984, s. 47). Bu nedenle söz konusu meclisin ortaya çıkış sürecinin ve işleyiş biçiminin anlaşılması maksatlı Roma toplumunun krallık dönemi sosyal ve idari yapısına değinmek yerinde olacaktır.

Antik Roma toplumunda aile başta olmak üzere diğer kan bağı ile bir araya gelen gruplar, yasaların ve özellikle yaşamın şekillenmesinde en önemli toplumsal kurumlardır (Gözlü, 2018, s. 344). Populus Romanus yani Roma toplumu henüz yurttaşlık kavramı oluşmadan önce, gens, curia ve tribus birliği olmak üzere üç unsurdan ibaret idi (Gözlü, 2022, s. 311). Bu birlikler Krallık döneminde (İÖ 753-509) akraba bağlarının esas alınarak kurulduğu farklı toplumsal gruplardan oluşmaktaydı. Aile, gens, curia ve tribus şeklinde adlandırılan bu birlikler çoğunlukla kan bağı ve akrabalık ilişkileri esas alınarak bir araya gelmekteydi. Ancak bu birliklerden farklı bir temele dayandırılarak oluşturulan curia birliği, kan bağından ziyade sosyal ilişkiler temel alınarak kurulmuştur. Mahalli ve siyasi bir birlik olarak bilinen curia birliği komşu kardeşliğine dayanan bir gruplaşmadır (Demircioğlu, 2011, s. 50-53). Bu birliklerin kendilerine ait müşterek mülkleri dinsel pratikleri tapınakları ve rahipleri vardır (Engels, 1987, s. 127). Sosyal ve siyasal yapısı bu birlikler bünyesinde kurulan Roma toplumu, patrici (tam hukuklu vatandaşlar) ve pleb (az hukuklu vatandaşlar) olmak üzere iki temel sınıfa ayrılmaktadır (Demircioğlu, 2011, s. 50-55). Çoğunluğu büyük arazi sahibi olan patricius, siyasal, sosyal ve ticaret gibi her alanda hakları bulunan sınıftır. Tam yurttaşlık hak ve hukukuna sahip olan patricius geniş arazilere sahiptir (Gözlü & Yılmazcan, 2020, s. 235). Plebler yani az hukuklu vatandaşlar ise, Roma'da yaşayan küçük toprak sahibi veya ticaret ve sanatla uğraşan vatandaşlar ile fethedilen ülkelerden Roma'ya göç ederek Roma vatandaşı olan kimselerden oluşmaktaydı

(Gözlü, 2019, s. 3240). Erken dönemlerde seçme ve seçilme hakkı bulunmayan plebler, ticaret yapamaz, herhangi bir patrici ile evlenemez ve orduya kabul edilmezlerdi (Bosch, 2020, s. 37). Patrici sınıfı ile aralarında keskin bir ayrım bulunan plebler patriciusun sahip olduğu hiçbir hakka sahip değildir (Atlan, 2014, s. 19).

Bu şekilde sınıflanmış olan ve rex denilen bir kral tarafından yönetilen Roma toplumunun en eski meclisi Comitia Curiata'dır (Southern, 2006, s. 63). Halk Meclisi olarak bilinen ve bütün yetişkin yurttaşlardan (yalnızca erkekler) oluşan bu meclisin kral Romulus tarafından kurulduğu düşünülmektedir (Cicero, Epistulae ad familiares. VIII). Comitia Curiata'nın ortaya çıkışında, curia'nın tüm yetişkin üyelerinin bir meclis şeklinde toplanması ve aynı biçimde oy kullanmaları etkili olmuştur. Comitia Curiata Meclisi'ni teşkil eden 30 curia'nın her biri belirli soydan yani gensten gelen birkaç birey içermektedir. Patriciusun oluşturduğu bu meclisin en mühim görevi; kralı ilan etmek ve ona yetki bahşetmektir. Meclis ayrıca, askere alınma merkezi olarak da işlev görmekteydi. Bu bağlamda her curia orduya, 100 piyade ve 10 süvari vermek zorundaydı. Meclisin görevleri arasında vergi toplamak, kanunları çıkarmak, savaş ve barışa karar vermekte bulunmaktaydı (Viglietti, 2018, s. 30-31).

Comitia Curiata Meclisi'nde oylar curia'lara göre verilmekteydi. Toplumsal ve siyasal alanda oldukça önemli bir yere sahip olan curialar, Roma'da bilinen en eski yasama meclisi olan Comitia Curiata'da bir oy verme birliği idiler. Üstelik orduya da bu birlikler içinden asker seçilmekteydi (Demircioğlu, 2011, s. 51). Curia birliklerine dâhil olan patriciusun bir araya gelerek devletin işleri hakkında karar verdikleri Comitia Curiata Meclisi'nde pleblerin herhangi bir söz hakkı bulunmamaktaydı. Bu meclisin en karakteristik yönü ise oy verme usulü idi. Burada oylamalar, curia hesabıyla yapılmakta ve her curia birliğinin 1 oyu bulunmaktaydı. Dolayısıyla her vatandaş bir birey olarak tek tek oy kullanmazdı (Demircioğlu, 2011, s. 51-58). Comitia Curiata Meclisi zamanla, curia düzeninin yerini centuria, meclisin yerini ise Comitia Centuriata'nın almasıyla eski gücünü ve yetkilerini kaybetmiştir (Ampelius, Liber Memorialis, Cap. XLVIII).

3. COMITIA CENTURIATA'NIN TARİHSEL OLUŞUMU

İÖ 6. yüzyılın ortalarında oldukça farklı bir şehir haline gelen Roma, Krallık döneminde izlediği yayılma politikası sonucunda hızla büyümüş ve zamanla siyasi ve askeri yeniliklere sahne olmuştur (Viglietti, 2018, s. 39). Krallık döneminde patricius, devlet yönetiminde ve orduda önemli bir yere

sahiptiler. Öyle ki İÖ 5. yüzyılın ortalarına değin Roma ordusunun temelini, particilerden meydana gelen süvariler oluşturmaktaydı. Kendi teçhizatı ile (silah, at, askerler) savaşa girmek asil Romalının en önemli vazifesiydi. Aristokratlardan oluşan bu ordu, savaşlarda serbest bir şekilde hareket eder ve her bir asker kendi başına dövüşürdü. Ancak Romalılar, Etrüsklerle yapılan mücadeleler esnasında onların ağır silahlı piyadelerini gördükten sonra bu eski tekniğin yetersizliğini fark etmiş ve bu nedenle yeni bir ordu nizamı kurmaya karar vermişlerdir (Bosch, 2020, s. 37). Ayrıca devletin genişlemesiyle birlikte, asker ihtiyacı da artmış ve zamanla patricius bu alanda yetersiz kalmaya başlamıştır (Rodgers, 2004, s. 23). Bu nedenle devlet, pleb denilen kesimden faydalanmak zorunda kalmıştır. Fakat pleblerden askeri ve vergi alanlarında faydalanmak demek, onlara yeni haklar vermeyi de gerektirmekteydi. İşte bu zorunluluktan dolayı öncelikle askeri alanda yenilikler yapılmış ve yapılan bu yeni düzenleme ile plebler ordu hizmetine dâhil edilmiştir (Demircioğlu, 2011, s. 56).

Antik edebi kaynaklarda kralların en demokrati olarak nitelendirilen Servius Tullius (İÖ 578-535), Roma ordusunun en küçük birimi olan ve Centuria denilen yeni bir düzen kurmuştur (Dionysus, Roman Antiquities, V. LXXV). Bu yeni düzende patrici ve servet sahibi bütün plebler aynı ordu içinde birlikte görev almışlardır (Francese & Smith, 2014, s. 77). Roma ordusu Yunan tarzında, her biri bir miğfer, zırh, kalkan ve mızrakla donatılmış ağır piyade veya hoplitlerden oluşan bir ordu şeklinde örgütlenmiştir (Nagle, 2013, s. 33). Her askerın kendi teçhizatını sağlamak zorunda olmasından dolayı, askerlik hizmeti için servet esas alınmıştır (Rodgers, 2007, s. 88). Yeni kurulan bu düzende bütün halk, servet ve sorumluluklarına göre beş sınıfa ayrılmıştır (Cicero, Academica, s. 261). Bu ayrıma göre; en fazla serveti olanlar 1. Sınıfı teşkil etmekte ve classis olarak adlandırılmaktadır (Bosch, 2020, s. 37). Classis denilen bu sınıf orduya, büyük yuvarlak bir kalkan, bacak ve göğüs zırhı, saldırı amaçlı mızrak, kısa kılıç vb. bütün teçhizatı temin etmek şartıyla 18 centuria (100 kişilik birlik) süvari ve 80 centuria da ağır piyade vermekteydi (Viglietti, 2018, s. 40). Bu sınıfı takip eden ve infra classem şeklinde adlandırılan ikinci sınıf daha az servete sahiptir. Bu sınıf ise, orduya hafif piyade olarak 20 centuria ile dâhil olmaktadır. Diğer sınıflar olan 3. ve 4. sınıf da aynı şekilde 20 centuria, 5. sınıf ise 30 centuria vermekle yükümlüydü. Ayrıca bu beş sınıftan yoksul olan alt kesimlerden ise 5 centuria alınmaktaydı. Bunlar teknik işlerle uğraşanlar (demirci ve marangoz gibi), borazan ve trampet çalan mızrakacılar ve hiç serveti olmayan ve gerektiğinde kendilerinden yararlanan yedeklerden (proletarii) oluşmaktaydı (Bosch, 2020, s. 37-38).

Roma ordusunun bu yeni düzeninde gens ve curia düzeni yerini centuria (yüzler) düzenine bırakmıştır. Centuria temelli ordunun kurulmasında, Etrüsk ordusunda görülen hoplit (hafif silahlı piyade) düzeninin etkili olduğu da bilinmektedir (Viglietti, 2018, s. 40). Devletin bekası için pleblerin askeri hizmete dâhil edilmesiyle birlikte yeni bir siyasi düzen kurulmuştur. Kleisthenes'in Atina'daki timokratik düzenine benzeyen bu yeni nizam, Roma için bir reform niteliğinde değişimdir. Çünkü bu yeni düzen ile vatandaşlık hakkına sahip olmak için, soylu bir doğum ya da patrici sınıfına dâhil olma geleneği tamamen değişmiş ve yerine mülk ve servet sahibi olma koşulu esas alınmıştır (Demircioğlu, 2011, s. 59). Öncelikle mülkiyet, askeri yükümlülük ve siyasi katılım açısından bir ölçüt olarak alınan zenginliğin, arkaik ve klasik dönemlerin Yunan polisindeki vatandaş-hoplit ve Ekklesia arasındaki ilişkiyle bağlantılı olduğu düşünülmektedir (Fronza, 2015, s. 50).

Ordu sisteminin değişmesinden sonra askerlik hizmetine alınan pleblerin siyasi hayata katılmaları da zorunlu hale gelmiş ve bu nedenle patriciusun yanı sıra pleblerin de dâhil olduğu yeni bir meclis kurulmuştur. İÖ 5. yüzyılın ortalarına tarihlenen bu meclis, Halk Meclisi olarak nitelendirilen Comitia Centuriata Meclisi'dir (Drummond, 2006, s. 198-204). Comitia Centuriata adını, vatandaşların meclise centurialar şeklinde girmelerinden almıştır. Comitia Centuriata, askerlik hizmeti yapan ve vergi veren patrici ile pleblerin ayırım gözetilmeksizin yüzler halinde katılabildiği bir meclistir (Demircioğlu, 2011, s. 57). Bu meclis, Forum yakınındaki Comitium'da toplanan Comitia Curiata'nın aksine, şehrin kutsal sınırının (pomerium) dışında yer alan ve bir savaş tanrısına adanan Campus Martius'ta (Mars meydanında) toplanmaktaydı (Dionysus, Roman Antiquities VII. 3). Patrici ve pleblerin aynı sayıda yer aldığı Comitia Centuriata Meclisi'ne silahlı bir şekilde girilmesi yasaktı (Viglietti, 2018, s. 40). Çünkü bu dönemlerde Roma hala küçük bir ülkeydi ve tehdit altındaydı. Eli silah tutan herkesin oy vermek için toplanması ise şehri saldırıya açık bir hale getirmekteydi. Bu tehlikeye karşı önlem olarak İaniculum Tepesi'nde gözcüler konuşlandırılırdı. Gözcüler pozisyonunu koruduğu ve işlerini yaptığı sürece tepede kırmızı bayrak açılır ve Comitia Centuriata ise toplantısına devam ederdi (Goldsworthy, 2010, s. 133).

3.1. Comitia Centuriata'nın Politik İşlevi

Roma Cumhuriyet dönemine asıl adını veren halkın yönetime katılması, diğer bir deyişle yönetimin halka ait oluşu, yasama yetkisine haiz üç meclisin daha kurulmasını gerektirmiştir. Bu meclisler, halkı temsil etmek gibi bir özelliğe sahip olmayıp, halkın doğrudan doğruya katıldığı, ancak bu

katılımın belli birimler üzerinden düzenlenerek oyların bu birimler üzerinden sayıldığı bir özelliğe sahiptir. Bu birimler, Krallık döneminin *Comitia Curiatası*'nda eski aile toplulukları olan *curia*'lar ile Cumhuriyet döneminde ise *Comitia Centuriata*'da *centuria* adı verilen askeri nitelikte, *comitia tributa* ve *concilia plebis*'te ise *tribus* denilen idari birimlere göre saptanmıştır (Küçük, 2017, s. 204).

Comitia Centuriata Meclisi Cumhuriyetin erken dönemlerinden itibaren devletin birincil meclisi olarak işlev görmüştür. Bu dönemden sonra eski işlevini ve önemini kaybeden *Comitia Curiate* Meclisi'nin ise yalnızca tek bir işlevi kalmıştır (Dillon & Garland, 2015, s. 14). Bu işlevi ise *Centuriata* Meclisi tarafından seçilen belli sulh yargıçlarının resmi yetkilerini onaylamaktır (Dunstan, 2011, s. 45). Devlet yönetiminde önemli bir yere sahip olan *Comitia Centuriata* Meclisi'nin, ilk işlevlerine ilişkin kanıtlar yetersizdir (Fagan, 1999, s. 55). Ancak *Centuriata* Meclisi'nin Cumhuriyet döneminden itibaren karar ve yetki mercii haline geldiği bilinmektedir (Dunstan, 2011, s. 26). Oldukça işlevsel bir yapıya sahip olan *Centuriata* Meclisi; bir yıllık ortak bir dönem için göreve getirilen konsülleri ve (Livy, 1: 60), praetorlar da¹ dâhil olmak üzere en kıdemli memurları yani magistralleri ve censor'ları² seçerdi. *Comitia Centuriata*'daki konsüllük seçimlerinde, oylama *centuria*'lara göre yapılır ve her *centuria* seçimini kendi sözcüsü ile meclise bildirirdi (Cicero, *De Oratore*, II.201). *Comitia Centuriata* seçme yetkilerinin yanı sıra savaş ve barış bildirimlerini kabul veya reddeder, antlaşmaları onaylar, ceza davalarında ölüm cezasına karşı temyiz mahkemesi olarak hareket eder ve konsüller tarafından sunulan yasama tekliflerini yasalaştırırdı. Meclis temyiz mahkemesi olarak hareket ederken, kabul ettiği önlemler ne olursa olsun, tüm vatandaşlar için yasalar bağlayıcı olmaktadır (Cicero, *In Catilinam*, 1. 16).

Cumhuriyet döneminin en etkili kurumlarından biri olan *Comitia Centuriata* timokratik (servete dayalı) bir meclistir. Bu meclis mülk sahibi sınıflara en fazla yetki veren bir kurum şeklinde örgütlenmiştir (Rosenstein & Marx, 2006, s. 17). *Comitia Centuriata* Meclisi askeri düzene göre toplanan bir halk meclisidir (Livy, *Ab urbe Condita*, I: 36). Başlangıçta meclise dâhil olan *centurialar*, juniorlar ve seniorlar olmak üzere iki gruba

¹ Praetor: Consül'den sonra gelen en yetkili kişidir. Praetor'ler, devlet işleriyle meşgul olan ve savaşlar nedeniyle sıklıkla Roma dışında bulunan consül'lerin işleriyle ve onların yokluğunda aksayan hukuki konularla ilgilenmekle görevlidir (Bilgi için bkz: Tahiroğlu & Erdoğan, 2014, s. 9).

² Censor: İÖ 443 yılından itibaren ortaya çıkan ve iki kişi olarak beş yıllığına görev yapan magistrallerdir. Censor'ların, nüfus sayımı ve alınacak verginin belirlenmesi için vatandaşın malvarlıklarını saptamak gibi vazifeleri bulunmaktadır (Bilgi için bkz: Asimov, 1966, s. 54).

ayrılmaktaydı (Cornell, 2008, s. 403). Juniorlar 17 ila 46 yaş aralığında, seniorlar ise savaşamayacak kadar yaşlı olan fakat oy hakkı bulunan yurttaşlardan oluşmaktaydı (Cavendish, 2011, s. 17). Her iki grupta eşit sayıda Centuriata'ya sahip olduğundan, toplam seçmenlerin yüzde 30'undan daha azını temsil eden yaşlılar, gençlerin iki katından daha fazla siyasi ağırlık taşımaktaydılar (Cornell, 2008, s. 403).

Comitia Centuriata Meclisi konsül, praetor, diktatör gibi imperiumu olan yani emretme yetkisi bulunan magistralar ve sayımın yapılabilmesi ile ilgili olmak üzere censor tarafından toplantı yapılacağını duyurması ile toplanmaktaydı. Meclisin gündemini meclisi toplantıya çağıran magistra belirlemekteydi. Toplantılar hava kararınca kadar devam ederdi (Tahiroğlu & Erdoğan, 2014, s. 14). Mecliste tartışılacak olan konuların neler olduğu ve toplantı günü en az üç hafta öncesinden haber verilir, bu süreçte konular en az üç gün süren ve "contio" denilen bir ön soruşturma toplantısında ele alınır. Contio toplantılarında konular herkes tarafından düşünülür, seçime girmek isteyen adaylar varsa propagandaları yapılırdı (Hornblower & Spawforth, 1999, s. 373).

Karar verilmesi gereken toplantılarda yani asıl meclis toplantısında konuşma ve müzakere usulü uygulanmamaktaydı. Örneğin bir kanun çıkarılacağı zaman, magistra'nın ilk olarak kanun tasarısı hazırlaması gerekmektedir. Meclisin ve vatandaşın böyle bir yetkisi bulunmamaktaydı. Kanun tasarısını hazırlayan magistra sonrasında bu tasarıyı ilan eder, tasarının oy verecek vatandaşlar tarafından görülmesi için de tasarı tahta levhalara yazılarak Forum denilen büyük meydanlara asılırdı. Bu esnada kanun teklifinin oylanacağı tarih de açıklanırdı. İlan ile oylama arasında bulunması gereken üç haftalık süre içinde, meclis üyeleri gayri resmi bir biçimde toplanabilir ve tasarıyı kendi aralarında tartışabilirdi. Bu tür toplantı davetlerini magistralar da yapabiliirdi. Meclis toplandığında ise, meclisi toplantıya çağıran ve dolayısıyla başkanlığını da yapan magistra ilkin teklifinin gerekçesini açıklar ve tasarı metnini okurdu. Tasarı metni kesinlikle müzakere edilmez yani tasarı hakkında olumlu ya da olumsuz herhangi bir konuşma gerçekleşmezdi. Meclisin toplandığı günde yalnızca oylamalar yapılırdı (Tahiroğlu & Erdoğan, 2014, s. 15).

Oylamaların yapılacağı gün tasarıda herhangi bir değişikliğe gidilmesi mümkün değildi. Başlangıçta oylamalar sözlü yapılır ve oylar yazılı bir şekilde kaydedilirdi. Ancak İÖ 2. yüzyıldan itibaren yazılı ve gizli oy usulü getirilmiş ve toplantıya katılanlar oylarını "tabelle" denilen küçük levhalara yazarak kullanmışlardır. Magistraların dağıttığı bu levhalar vatandaşlar tarafından kullanıldıktan sonra sırayla "cista" denilen oy

sepetlerine atılmaktaydı. Oylar ise daha sonra sayılırdı. Ayrıca gerektiğinde yeniden sayılabilmesi için oyların yazılı olduğu levhalar sandıklar içinde saklanırdı. Oylamalarda bir tasarının kabulü için, “istediğin gibi olsun” reddedilmesi halinde ise “eskisi gibi kalsın” şeklinde ifadeler kullanılırdı. Sonuç ise bir görevli tarafından açıklanmakta, kabul edilen kanunlar halkın öğrenebilmesi için ilan edilmekteydi. İlan ise, toplantıyı yöneten magistra'nın kararıyla veya kanun metninin bunu öngörmesi halinde gerçekleşirdi (Tahiroğlu & Erdoğmuş, 2014, s. 14-15).

Comitia Centuriata Meclisi'nde oylama Campus Martius'ta kurulan ve “saepta” yani “koyun ağılı” adı verilen, kimi zamanda “oviles” olarak geçen, geçici olarak ahşap çitlerle çevrilen geniş bir alanda yapılırdı (Goldsworthy, 2010, s. 176). Oylar ise topluluk oyu olarak, centuria'lara göre verilmekteydi. Oylama esnasında her centuria'nın muteber bir oyu vardı. Oylamaya öncelikle süvarilerden başlanır, akabinde ise diğer sınıflar oylama yapardı (Bosch, 2020, s. 37-38). Oylamada, birinci sınıfı teşkil eden en zengin kesim, 18 süvari ve 80 ağır piyade centuria'sı olmak üzere, toplamda 98 oy çıkarmaktaydı. Buna karşın orta halli ve yoksul sınıflar ise ancak 95 oy çıkarabilmekteydiler (Demircioğlu, 2011, s. 58). Herhangi bir konuda 98 oy ile koşulsuz öne geçen birinci sınıfın centuria'ları birlikte hareket ettikleri takdirde çoğunluğu sağlamaktaydılar. Dolayısıyla diğer centuria'ların oylamaya katılmasına lüzum kalmaz ve birinci sınıfın istediği olurdu (Yakobson, 1999, s. 8).

Ayrıca çoğu vatandaşın toplantılara katılma fırsatı ve zamanı olmazdı. Zaten toplantılara katılma hakkı bulunan bütün vatandaşlar katılsaydı, yurttaşların meclisin toplantı yapıldığı yere sığması mümkün olmazdı (Heitland, 1909, s. 67). Böylece önceki mecliste olduğu gibi, patricius çoğunluğu elinde tutmakta ve dolayısıyla siyaseten üstün konumda bulunmaktaydı. Bu bakımdan oy kullanma hakkına sahip olan pleblerin, gerçekte mühim bir rol oynamadığı üstelik çoğu defa oylarını kullanmaya fırsat dahi bulamadıkları bilinmektedir (Umur, 1984, s. 49). Bu yönüyle anti-demokratik bir nitelik taşıyan Comitia Centuriata Meclisi bir hisse sahipleri meclisiydi. Bu mecliste mülkiyet, askeri hizmetler ve siyasi iktidar iç içe geçmiştir (Faulkner, 2015, s. 58).

3.2. Comitia Centuriata'nın Politik Dönüşümü

Kuruluş aşamasında çok fazla değişikliğe uğramayan ve üstelik varlıklı sınıfın oylama neticesinde idareyi elinde tuttuğu Comitia Centuriata Meclisi Cumhuriyet döneminden itibaren daha demokratik bir meclis olarak dönüşmeye başlamıştır (Dunstan, 2011, s. 45). Bu dönüşümde şüphesiz

patrici ve pleblerin eşit haklara sahip olması yolunda yapılan mücadeleler etkili olmuştur (Myers, 1890, s. 57). Krallık Dönemi'nde başlayan patrici-pleb mücadelesi, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk iki yüz yılı boyunca da şiddetli bir şekilde devam etmiş ve dönemin en önemli sorununu oluşturmuştur. Bu mücadelelerin ilk aşamasında, pleb tribunu Volero Publilius'un İÖ 471 yılındaki girişimi sonucu Comitia Centuriata'nın elinde bulunan pleb tribunu ile aedililerinin seçimi yetkisi, içerisinde herhangi bir patrici barındırmayan Concilia Plebis Meclisine devredilmiştir. Comitia Centuriata Meclisi'nin demokratik bir nitelik kazanmasını sağlayan en önemli isim İÖ 312 yılında censor olan Appius Claudius'tur (İÖ 340-273). Appius Claudius'dan önce vatandaşlık haklarına kavuşabilmek için toprak mülkiyetine sahip olmak gerekmektedir. Çünkü hala Servius Tullius döneminde kurulmuş olan ve beş sınıftan oluşan mülk temelli düzen geçerliydi ve bu beş sınıftan herhangi birine ancak toprak sahibi yerleşik kimseler dâhil olabilmekteydi (Demircioğlu, 2011, s. 167). Bu düzeni değiştiren Appius Claudius, arazi sahibi olmayanları da tribuslara dâhil etmiş ve bir kimsenin vatandaş olabilmesi için mülk sahibi olmanın yanı sıra taşınır serveti de geçerli kılmıştır (Mommsen, 1911, s. 70). Böylece eskiden geçerli olan ve sahip olunan arazi miktarına göre sınıflara dâhil edilen vatandaşlar artık, sahip oldukları para miktarına göre sınıflara kaydedilmiştir. Nitekim tribusluk toprak mülkiyetinden ayrılmış ve şahsi bir vasıf kazanmıştır (Umur, 1984, s. 50).

İÖ 241 yılına gelindiğinde Comitia Centuriata Meclisi yeniden düzenlenmiş ve centuria'ların yapısında değişiklikler yapılmıştır (Taylor, 1990, s. 84). Censor Marcus Fabius Buteo ve Gaius Aurelius Cotta tarafından gerçekleştirilen bu değişime göre, 193 olan centuria sayısı 373'e yükseltilmiştir. Böylece kral Servius Tullius döneminden itibaren şövalyeler ve 1. sınıf oylarıyla sağlanan seçkin çoğunluğun tekeli kırılarak yeni çoğunluk sistemiyle daha demokratik bir oylama yapısına geçilmiştir. Bu centuria'ların oluşturulmasında 35 tribus'un her birinde 2 olmak üzere toplam 5 sınıfta 350 centuria ve buna ek olarak 18 şövalye centuria'sı ve 5 diğer centuria ile birlikte toplam 373 centuria'da çoğunluk sağlanması suretiyle karar alınabilmiştir. Centuria sayısı sabit olmakla birlikte, her bir centuria sayısı ismini aldığı 100 sayısından çok daha fazla Roma vatandaşı içermekle birlikte, oylamalarda her centuria bir oy olarak kabul edilmiştir (Küçük, 2017, s. 205).

Comitia Centuriata Meclisi üzerine yapılan bir diğer önemli değişim ise İÖ 220 yılında gerçekleşmiştir. Yine Appius Cladius tarafından yapılan bu yeni düzenlemeye göre centuria'lar tribus esasına göre şekillenmiştir.

Appius Cladius, şehirde oturan zengin plebleri ve azatlıları taşra tribuslarına taksim etmiş ve böylece bunların meclisteki oylarını önemli bir hale getirmiştir (Demircioğlu, 2011, s. 167). Comitia Centuriata Meclisi'nin, Cumhuriyet döneminin ilk konsüllerden biri olan P. Valerius Publicola tarafından önerilen bir kanun sonucunda temyiz mahkemesine dönüştüğü bilinmektedir. Comitia Centuriata'nın ilk yasal düzenlemesi Lex Valeria adı verilen yasalardır (Cornell, 1995, s. 196).

Halk meclislerinin işleyişinde Cumhuriyet döneminde bütün İtalya halkına yurttaşlık hakkının tanınmasından da sonra güçlükler yaşanmaya başlamıştır. Çünkü artık bütün İtalya halkının Roma yurttaşları olarak bir araya gelmesi ve karar alması oldukça güçtü. Oysa Halk Meclisi, bütün yurttaşların yönetime katılmaları için kurulmuş olan bir kurumdur. Bunu sağlayabilmek için bir süre yazılı oyların mektupla gönderilmesi usulü uygulanmış, fakat bu yöntemin sürekliliği sağlanamamıştır. Bu durum ise Halk Meclisi'nin faaliyet alanının daralmasına yol açmıştır (Çelebican, 1997, s. 28). Centuriata Meclisi uzun bir süre devletin ana yasama organı olarak hizmet etmiş olsa da, İÖ 287'den sonra yasama önerilerinin çoğu Pleb Meclisi'ne (Concilium Pleb) devredilmiştir (Cook, 1932, s. 300). Cumhuriyet geliştikçe, sınıfsal bir hiyerarşiye dayanan Comitia Centuriata Meclisi eski önemini kaybetmiştir. Centuriata Meclisi ile birlikte diğer kurumlar da (Comitia Tributa gibi) önemini yitirmeye başlamıştır (Crawford, 1978, s. 169).

Comitia Centuriata Meclisi, Principatus yani ilk İmparatorluk döneminden (İÖ 27-İS 235) itibaren eski gücünü ve yetkilerini kaybetmeye başlamıştır (Dunstan, 2011, s. 45). Cumhuriyet idaresi ve dolayısıyla kurumları ilk imparator olan Augustus döneminde büyük bir değişikliğe uğramıştır. Bu dönemde Roma'nın imparatorluk sınırlarına ulaşmasıyla birlikte halk meclislerinin çoğu gerektiği gibi faaliyet gösterememiştir. Çünkü Comitia denilen meclislerde halkın fiilen bir araya gelmesi gerekmektedir. Bunun mümkün olmadığı bu dönemde Centuriata ve diğer meclisler ilk olarak seçme yetkisini kaybetmiştir (Tahiroğlu & Erdoğan, 2014, s. 26). İmparatorluk döneminin başlarında magistraları seçme yetkisi halk meclisinden alınarak senato'ya devredilmiştir. İmparatorluk döneminde Senato'nun yetki ve etkisi artmıştır (Dunstan, 2011, s. 45). Öyle ki İÖ 133'e gelindiğinde olağanüstü bir güce sahip olan Senato, devlet yönetiminin her alanında etkili olmaya başlamıştır (Dunstan, 2011, s. 45). Diğer kurumların gelişmesiyle birlikte eski önemini kaybeden Comitia Centuriata Meclisi bir süre sonra yargılama yetkilerini, İS 1. yüzyılda ise yasama alanındaki faaliyetini kaybetmiştir (Çelebican, 1997, s. 28).

4. SONUÇ

Roma Cumhuriyeti erken dönemlerde, iktidarın patrici denilen soylu sınıfın tekelinde olduğu ve dolayısıyla aristokratik niteliğe sahip olan bir idare biçimiydi. Halkın çok fazla söz sahibi olmadığı bu idare biçimi zamanla daha demokratik bir karakter kazanmıştır. Demokratikleşme süreci aslında Roma'nın genişleme ve yayılma politikası sonucunda zorunlu olarak ortaya çıkmıştır.

Roma devleti kuruluş aşamasında farklı bir toplumsal örgütlenmeye ve askeri yapılanmaya sahiptir. Temelde patrici ve pleblerden oluşan Roma toplumunun en önde gelen sınıfı patrici denilen soylu kesimdi. Yurttaş olarak bütün haklara sahip olan patricius, devletin kuruluş aşamasında ordu teşkilatının temelini oluşturmaktaydı. Ancak zamanla devletin büyümesi ve izlediği yayılma politikası patriciusun askeri alanda sayıca yetersiz kalmasına neden olmuş ve ordunun genişletilmesi hâsıl olmuştur. Asker ve savaş ekipmanına duyulan bu ihtiyaç ise yurttaş olmalarına rağmen politik ve askeri alana dâhil edilmeyen kesimin yani pleblerin orduya kabul edilmesini sağlamıştır. Pleb sınıfının orduya dâhil edilmesi demek onlara siyasal ve hukuki birtakım haklarında verilmesi anlamına gelmekteydi. İşte bu zorunluluktan dolayı Cumhuriyet döneminin en önemli kurumlarından biri olan Comitia Centuriata Meclisi ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet döneminde işlevsellik kazanan ve reform niteliğinde bir yenilik olarak nitelendirilen Comitia Centuriata Meclisi'nin temelleri Krallık devrinde atılmıştır. Comitia Centuriata Meclisi kral Servius Tullius tarafından kurulan ve Roma ordusunun en küçük birimi olan centuria denilen askeri düzenin esas alınarak oluşturulduğu bir meclistir. Cumhuriyetin erken dönemlerinde devletin en önemli kurumu olarak öne çıkan Comitia Centuriata Meclisi patriciusun yanı sıra mülk ve servet sahibi pleblerin dâhil edildiği ilk meclistir. Kuruluş aşamasından itibaren gücün ve karar merciinin nüfuzlu kimselerde bulunduğu, dolayısıyla antidemokratik bir karaktere sahip olan Centuriata Meclisi patrici ve plebler arasında yaşanan mücadelelerden sonra daha demokratik bir meclis olarak dönüşmeye başlamıştır.

Erken dönemlerde yasama ve yürütme yetkilerine sahip olan Comitia Centuriata Meclisi, üst düzey yöneticilerin seçiminden, savaş ve barış gibi olağanüstü konularda karar verme yetkisini elinde tutmasının yanı sıra bu meclis zamanla temyiz mahkemesi olarak da kullanılmıştır. Kuruluş aşamasında devletin en önemli kurumu olan Centuriata Meclisi Cumhuriyet döneminde yaşanan gelişmeler sonucunda eski işlevini kaybetmeye

başlamıştır. Cumhuriyetin gelişmesi ve bunun sonucunda yaşanan gelişmelere paralel olarak eski önemini ve yetkilerini kaybeden Centuriata Meclisi İS 1. yüzyılda kaldırılmıştır.

5. SUMMARY

Ancient Rome was an important state with its political and legal institutions. The first political regime of the Roman state, which was founded in 753 BC, was the royal administration. Many new institutions emerged within the Republican administration, which was a regime that was established with the overthrow of the Kingdom administration and applied for the first time in the political arena. The Roman Republic actually had an aristocratic character. In this respect, the Roman republic, which differed from today's republic, had a unique form of government and institutions. In this context, the most important feature of the Roman Republic was that it was represented by the high civil servants, who were appointed for a year and called magistratus. The most important task of magistats, called consuls, was to command the army, recruit soldiers and take care of other affairs of the state during the war. One of the distinguishing features of the Roman republic was the presence of temporary officials, called dictators, who were appointed only in emergency situations. Among the earliest assemblies of the Roman Republic, which had original assemblies in addition to these high offices, were the Comitia Curiata, which was established during the Kingdom period, and the Senate. These assemblies were known as advisory councils. The Roman Republic, which had an aristocratic character in the early periods, gained a more democratic character over time and therefore new institutions emerged. The most important of these institutions was undoubtedly the Comitia Centuriata council.

In this study, document analysis technique was used to obtain data. The emergence of the Comitia Centuriata council, which existed until the 1st century AD, dated to the period of king Servius Tullius. In this study, the transformations of the Comitia Centuriata Assembly, which was one of the most important institutions of the Roman Republic period and which was constantly changing in the political conditions of the period, from its establishment to its abolition were examined.

The Comitia Centuriata Assembly, whose origins are assumed to have occurred during the kingdom period, has come to the fore as a primary assembly since the establishment of the Republic administration (509 BC). The role and powers of the Comitia Centuriata Assembly, which has been used as a decision and authority since this period, in the state administration

expanded. It is known that the Comitia Centuriata Assembly, whose function we do not know much about in the early periods, gained a very functional structure after the Republican era. The most important task of the Assembly of the Comitia Centuriata was to elect important officials such as consuls and praetors. However, in addition to these duties, they also had various powers. For example, they negotiated war and peace, ratified or rejected treaties, and acted as a court of appeal against the death penalty in criminal cases.

The Assembly of the Comitia Centuriata, which had a military character, was a timocratic assembly. In this assembly, which was based on the wealth of the people, especially the ones who possessed properties had a voice. The Comitia Centuriata Assembly, which did not change much during its establishment and where the privilege was in the hands of the wealthy, started to change since the Republican period. The struggles between the patrician classes, which held the privilege, and the plebs, which had limited rights, were effective in the transformation of the Comitia Centuriata Assembly, which transformed into a more democratic assembly with the republican administration. Appius Claudius was the most influential figure in the transformation of the Comitia Centuriata Assembly, which gained a democratic character after the patrician-pleb struggle that started during the Kingdom period. Prior to Appius Claudius, ownership of land was necessary to obtain citizenship. Appius Claudius, who changed this order, accepted movable property as well as land ownership so that a person could become a citizen. Over time, difficulties began to arise in the functioning of the Comitia Centuriata Assembly. On the basis of these difficulties lies the recognition of the right of citizenship to the entire Italian people, together with the Republican administration. The Comitia Centuriata Assembly, which was an assembly where all citizens had to come together and took decisions, was actually an assembly that was monopolized only by the nobility.

The Roman state reached quite wide borders during the Imperial period. Therefore, since this period, both the form of government and the old institutions of the state began to change. The Comitia Centuriata Assembly began to lose its former importance and power from the first Imperial period. The Comitia Centuriata Assembly, which first lost its electoral powers with the imperial period, also lost its jurisdiction over time. Especially since 133 BC, the Comitia Centuriata Assembly, which lost its former power to the senate, continued its activities in the legislative field in AD. It was lost in the 1st century.

6. KAYNAKLAR

- Ampelius, A. (1826). *Liber memorialis*. Hochverehrten ehemaligen Lehrern am Gymnasium zu Wittenbergdiesen Versuchals ein geringes Zeichen seiner Anhänglichkeit und Liebe.
- Appiani, Alexandrini. (1840). *Romanarum historiarum quae supersunt, graece et latine, cum indicibus*. Parisiis: edt. Ambrosio Firmin Didot.
- Asimov, I. (1966). *The Roman republic*. Boston: Houghton Mifflin Company Riverside Press.
- Barrow, R. H. (2002). *Romalılar*. (Ender Gürol, Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Bosch, C. (2020). *Roma Tarihi'nin ana hatları: I. kısım Cumhuriyet devri*. (Sabahat Atlan, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Cavendish, M. (2011). *Ancient Rome: An illustrated history*. New York: Marshall Cavendish Reference Published.
- Cicero, M. T. (1833). *Epistulae ad familiares*. Vol: 1. New York: Cambridge University Press
- Cicero, M. T. (1948). *De oratore*. Voll. New York: William Heineman Ltd. Published.
- Cicero, M. T. (1966). *Academica*. (James S. Reid, Rev.). Londra: Hildesheim: G. Olms Publishers.
- Cicero, M. T. (1982). *In catilinam. I&II*, (h. E. Gould-J.I. Whiteley). Bristol (Avon): Bristol Classical Press.
- Cook, S. A. (1932). *The cambridge ancient history: Roman Republic*. Vol.9. Britain: Cambridge University Press.
- Cornell, T.J. (1995). *The beginnings of Rome: Italy and Rome from the bronze age to the Punic Wars (1000-264 BC)*. London and New York: Routledge Published.
- Cornell, T. J. (2008). *The conquest of Italy*. (F. W. Walbank- A.E. Astin-M.W. Frederiksen- R.M. Ogilvie, Ed.). The Cambridge Ancient History. New York: Cambridge University Press.
- Crawford, M.H. (1978). *The Roman republic*. Glasgow: Fontana/Collins Publishers.
- Çelebican, Ö. K. (1997). *Roma hukuku: Tarihi giriş-kaynaklar-genel kavramlar-şahsın hukuku-hakların korunması*. Ankara: AÜHF Yayınları.
- Demircioğlu, H. (2011). *Roma tarihi: Menşelerden akdeniz havzasında hâkimiyet kurulmasına kadar*. (5. Baskı). Cilt: 1. Ankara: TTK Basımevi.
- Dillon, M.&Garland, L. (2015). *Ancient Rome: Social and historical documents from the early republic to the death of Augustus*. London: Roudledge Published.
- Dionysius of Halicarnassus. (1937). *The Roman antiquities*. Vol: IV. (Earnest Gary-Edward Spelman). London: Harvard University Press.
- Dionysius of Halicarnassus. (1937). *The Roman antiquities*. Vol: III. (Earnest Gary-Edward Spelman). London: Harvard University Press.
- Drummond, A. (2006). *Rome in the fifth century I: The social and economic framework*. (F. W. Walbank vd. Ed.). The Cambridge Ancient History Second Edition Vol: VII Part 2: The Rise of Rome to 220 B.C. Cambridge:

Cambridge University Press.

- Dunstan, W. E. (2011). *Ancient Rome*. New York: Rowman & Littlefield Publishers.
- Engels, F. (1987). *Ailenin özel mülkiyetin ve devletin kökeni*. (Kenan Somer, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Eutropius. (2004). *Roma tarihinin özeti*. (Çiğdem Menzilioğlu, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Fagan, G. G. (1999). *The history of ancient Rome*. USA: The Great Courses Published.
- Faulkner, N. (2015). *Roma: Kartalların imparatorluğu*. (Çağdaş Sümer, Çev.). İstanbul: Yordam Kitabevi.
- Forsythe, G. (2007). *The army and centuriata organization in early Rome*. (Paul Erdkamp, Ed.). A Companion to the Roman Army. USA: Blackwell Publishing.
- Francese, C.&Smith, S. (2014). *Ancient Rome: an anthology of sources*. Indianapolis/ Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Fronza, M. P. (2015). *A companion to greek democracy and the roman republic*. (Dean Hammer, Ed.). USA: Wiley Blackwell.
- Goldsworthy, A. (2010). *Caesar*. (Efe Kurtluoglu, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gözlü, A. (2018). Krallık devrinde (MÖ. 753-MÖ. 509) *populus Romanus*'un (Roma halkının) sosyal ve politik yapısı. (Ed. Alpaslan Demir vd.). *Selçuklu tarihçiliğinin zamansız kaybı. Prof. Dr. Feda Şamil Arik'a armağan*. Türk tarihine dair yazılar III. Ankara: Gece Kitabevi.
- Gözlü, A. (2019). Sosyal ve siyasi boyutları perspektifinden Tiberius Gracchus'un (İÖ. 163-133) toprak reformu girişimi. *Turkish Studies*. 14(6), 3237-3248.
- Gözlü, A. & Yılmazcan, D. (2020). Paternalizm ve antik Roma'da baba figürü. *Karefad, ÇKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 8(2), 232-244.
- Gözlü, A. (2022). *Populus Romanus* bağlamında aristokratik roma cumhuriyeti. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 29, 309-323.
- Heitland, W. E. (1909). *The Roman republic*. Vol: 1. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hornblower, S. & Spawforth, A. (1999). *The Oxford classical dictionary*. New York: Oxford University Press.
- Livius, L. (1875). *Ab urbe condita*. Liber 1. Moritz Müller, Franz Luterbacher Leipzig Deruck und verlag von B. G. Teubner.
- Livy. (2006). *The history of Rome*. Book: 1-5. (Valerie M. Warrior, Trans.). Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Mommsen, T. (1911). *The history of the roman republic*. New York: C. Scribner's Sons Publishers.
- Myers, P.B.N. (1890). *Ancient history: A history of Rome*. Boston: Ginn Publishers.
- Nagle, D. B. (2013). *Ancient rome: A history*. New York: Sloan Publishing.
- Nardo, D. (1947). *The Roman republic*. San Diego: Lucent Books.
- Rodgers, N. (2007). *Ancient Rome*. London: Hermes House Publishers.
- Rosenstein, N.&R. M. Marx. (2006). *A companion to the Roman republic*. Oxford:

Blackwell Publishers.

- Ryan Francis X. (1998). *Rank and participation in the republican senate*. Germany: Franz Steiner Verlag Stuttgart: Publishers.
- Shotter, D. C. A. (2005). *The fall of the Roman republic*. London: Routledge Published.
- Smith, W. (1927). *Dictionary of Greek and Roman antiquities*. London: Taylor Walton&Maberly and John Murray Published.
- Southern, P. (2006). *The Roman army: A social and institutional history*. England: ABC Clio Publishers.
- Tahiroğlu, B.& Erdoğmuş, B. (2014). *Roma hukuku dersleri, tarihi giriş hukuk tarihi genel kavramlar usul hukuku*. İstanbul: Der Yayınları.
- Taylor, L. R. (1990). *Roman voting assemblies from the Hannibalic war to the dictatorship of Caesar*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Umur, Z. (1984). *Roma hukuku: Tarihi giriş-kaynaklar-umumi mefhumlar-hakların himayesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Viglietti, C. (2018). Krallar Çağı. U. Eco, (Ed.) *Antik Roma* (ss. 30-40). İstanbul: Alfa Tarih Yayınları.
- Yakobson, Alexander. (1999). *Elections and electioneering in rome: A study in the political system of the late republic*. Stuttgart, BRD: Franz Steiner Verlag.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.